

1971. márc. 18.
Kedves: Eörsi István

L/29

Lukács György

L: A Komintern III. kongresszusa 21-ben volt.

E: Az ottani tartózkodása átmeneti volt csak?

L: Egész átmeneti. Pár hétre volt, a kongresszus tartamára, aztán már csak a Blum-tézisek után, a II. kongresszusra mentem ki, akkor ott maradtam több, mint egy évig, onnan Németországba mentem és Hitler után visszamentem a Szovjetunióba, és akkor a Szovjetunióban maradtam egészen a felszabadulásig.

E: A második számú, több mint egy évig tartó tartózkodása idején ott milyen munkát végzett?

L: A Marx-Engels intézetben dolgoztam, a magyar Blum tézis dolgokról ne beszéljünk, ott volt egy nagyon érdekes dolog, amit én egy fontos dolognak tartok, hogy ^{ha} az ember a sztálini korszakot nézi, akkor természetesen sokkal szigorúbban, mint most kellene ellenőrizni és felszámolni a sztálini korszak tényleges maradványait, viszont egy olyan képzet^{hogyha}, mint Sztálin egy olyan ember volt, aki csak helytelen dolgokat és antimarxista dolgokat mondott, ez persze egy előítélet. És erre most azzal kapcsolatban rátérek, hogy 1930-ban, mikor én először a Szovjetunióban voltam, akkor volt az az ugynevezett filozófiai vita, amelyet Sztálin nyitott meg Gyebovin és az iskolája ellen. Ebben sok természetesen későbbi sztálinista vonás is volt, de volt egy rendkívül fontos, ami az én fejlődésemben egy nagyon pozitív szerepet játszott. Tudniillik Sztálin támadta közvetlenül az Oroszország számára akkoriban nagyon nagy szerepet játszó ugynevezett plehanovi ortodoxiát, hogy Plehanovot úgy kell tekinteni, mint egy olyan nagy teoretikust, aki Marxiól máig közvetít, hogy ez nem igaz, hogy itten egy Marx-Lenin - és nincs hozzámondva, Sztálin - vonala a marxizmusnak érvényes. Ebben a

gondolatban, ami természetesen főcéljában egy sztálinista gondolkodás, van egy nagyon fontos: hogy tudniillik Sztálin kritizálja Plehanovot és ez rávezetett engem arra, hogy én Mehringet is kritizáljam, akik szükségesnek tartották, hogy Marxtot ha nem társadalmi-közgazdasági kérdésről volt szó, valamivel ki kell egészíteni. Emlékezni fog talán, hogy Mehring a Marx esztetikáját egyszerűen a kanti esztetika beépítésével csinálja, Plehanovnál úgy van, hogy egy lényegében pozitivistá esztetikát épít bele Marxba. Én Sztálinnak a plehanovi ortodoxia elleni harcát úgy fogtam föl, hogy ebben bennfoglaltatik az, hogy a ~~Marxizmus~~ Marxizmus nem egy társadalmi ökonómiai teória, ami mellett más dolgok is vannak, hanem egy univerzális világnézet, és ennél fogva kell, hogy létezzék egy sajátos marxi esztétika, amit sem Kantból sem másból a marxizmus nem vett át. Ezt a gondolatot akkor mi ~~xxxxxxx~~ Lifsiccel^{Lifsiccel} együtt kidolgoztuk, ~~xxxxxxx~~ Lifsiccel^{Lifsiccel} együtt dolgoztam akkor a Marx-Engels intézetben és ugyyszólván a mi egész későbbi fejlődésünknek a beindítója - ezt ma nem szokás filozófia-történetileg megállapítani, - tény az, hogy ~~xxxxxxx~~ Lifsic^{Lifsic} és én voltunk az elsők, akik egy specifikus marxi esztetikáról beszéltek, nem a marxi rendszer kiegészítése ilyen vagy olyan esztétika által, hanem a marxi rendszer ~~organikus~~ ^{organikus} részét képező esztétika, ez megvan az én cikkemben, amit a Marx és Lassal^{le} közötti vitáról irtam és megvan a ~~Livsic~~ ^{Lifsic} fiatal könyvében a fiatal Marxról. Ennek alapján kezdtük mi azt kiépíteni, hogy létezik egy marxi esztétika, és ~~Marxból~~ magából kell az esztetikát csinálni. Ez érdekes módon ellentétben a mi többi dolgainkkal, Oroszországban nagyon elterjedt, és ennek a gyors elterjedésnek köszönhető, hogy senkise tudja, hogy ez tulajdonképpen a Livsic és én csináltuk ezt a fordulatot.

E: Második ott tartózkodása idején...

L: Ez még az első.

E: Elsőnek én számitom...

L: A kongresszusit. Az nem számit. Ennek ez aztán a nagyon fontos következménye, ez is hozzájárult az én alapvető taktikámhoz a Blum-téziseket illetőleg, hogy én a Blum-tézisek kritikája ellen nem polemizáltam, hanem azzal védekeztem, hogy visszavonultam az összes magyar ügyekből, és ezzel úgy a Sasék részére, mint később a Kuné részére megszűnt a reális ok, hogy hadakozhatnak a Blum-tézisek ellen, úgy, hogy amikor Kun a VII. kongresszus után megbukott és én visszakerültem a magyar ba, már senkise beszélt a tézisekről, azok teljesen el voltak felejtve.

E: Ebben az időben nem is érintkezett a magyar pártbeli régi barátaival?

L: A régi barátaimmal igen, de az nagyon kevés volt. Moszkvában ott élt Hamburger Jenő, akivel érintkeztem és Hamburger Jenő volt az, aki a magyar klubban az én járulékomat havonként befizette, de Hamburgerrel privát barátian érintkezünk és a magyar ügyekhez semmi köze nem volt, annál kevésbé, mert hiszen ez volt az a korszak, ahol a Sasék megbukása után Kunnak sikerült a volt Landler-frakció legjobb embereit, közülük például Révait a maga vonalára megnyerni, mert Révainak erről a Sas rezsimről a lehető legrosszabb véleménye volt. Emlékszem, a Gertrud mesélte nekem, mert Gertrud Bécsben volt, amikor a Révait hazakommandirozták Pestre. Az utolsó este találkoztak Gertrud és Révai, és Révai - majdnem szószerint idézem, - azt mondotta Gertrudnak, hogy az egész lemenetele olyan rosszul van előkészítve, hogy ő majdnem biztosra veszi, hogy hamarosan le fog bukni. Ellenben az a véleménye, hogy jobb Pesten börtönben ülni, mint a Sasék alatt magyar mozgalmat csinálni.

E: Ezenkívül volt Moszkvában még Balázs Béla, Gábor Andor, ezekkel... vagy nem voltak még ott?

L: Balázs Béla később jött Moszkvába. Gábor Andor meglátogatott engem és ővele a bécsi barátságot folytattuk, s aztán, amikor én 30 után Németországba mentem, akkor együtt dolgoztunk a Proletárirók Szövetségében.

E: A második, hosszantartó kimenetelére milyen körülmények között került sor?

L: Január 30-án Hitler miniszterelnök lett. Ebből világossá lett, hogy nekem maradásom Berlinben nincsen, csak a pártnak az volt a kívánsága, hogy amely szervezeteket lehet, segítsek átállítani az illegalitásra. Ez persze egy nevetséges dolog volt, mert a Hitler-féle illegalitást semmiféle régihez hasonlítani nem lehetett és olyan szervezet, amely ebben megállt volna, olyan nem létezett. Mindenesetre én március közepéig Berlinben maradtam ebből a célból, és április közepén utaztam.

E: Akkor már teljesen illegálisan?

L: Utazni én mindig illegálisan utaztam. Nekem utlevelem nem volt, mert hiszen a magyarok nem adtak nekem utlevelet, ennél fogva én még akkor is, amikor régen Bécs és Prága és Bécs és Berlin között, mint magyar ZK-tag utaztam, akkor is a magyar párt illegális műhelyéből kapott utlevéllel utaztam. Soha Európában 45 előtt legális utlevéllel nem utaztam.

E: Moszkvába visszatérve folytatta munkáját a Marx-Engels intézetben?

L: Nem, én nem a Marx-Engels intézetbe mentem, mert közben megindult egy kampány, amelyet szintén Sztálin iniciált, de amelynek megvolt^{ak} a maga pozitív oldalai, tudniillik a Rapp elleni küzdelem. A Rapp elleni küzdelem tulajdonképpen arra való volt, hogy a trockista Auerbachot, aki a Rappnak az elnöke volt, le-

/?/ . Ez volt az egyetlen, ami Sztálint abban érdekelte. Ellenben részt vett ebben a dologban Jukin és főképpen Uszévics /?/ akik a Rappnak ezt a ~~funkció~~ funkciernajar arisztokratikusságát támadták és a csak kommunista írókat magában foglaló Rapp helyett egy általános orosz írószövetséget követeltek, amelyben minden szovjetunióbéli orosz részt vegyen és amely azután demokratikusan /?/ intézze az orosz ~~ügyét~~ nak az ügyét. Ehhez a mozgalomhoz csatlakoztam én is. Ez a mozgalom bizonyos fokig kétfelé vált. A tiszta sztálinista rész megelégedett azzal, hogy Averbachot izolálták és aztán félre is tették, ő aztán a pörök folyamán el is pusztult. Ellenben a másiktól lett a Literaturnüj Kritik című folyóirat, amely az orosz irodalomnak egy forradalmi demokratikus átalakítására törekedett. Ebben vettem én részt, ~~egész~~ egész utolsó oroszországi tartózkodásomban.

E: Milyen mozgástere volt ennek a lapnak a növekvő sztálinizmus idején?

L: Volt az a különös dolog - nem szabad elfelejteni, - hogy a sztálinizmus gyakorlati hatása mégis a központi pártapparátus

/?/ volt. Sztálin, nem tudom, milyen okból, ezeket a filozófusokat, Mitint és Jugint is a maga embereinek tekintette. Ennélfogva ezek a Központi Bizottságban komoly szerepet játszottak és ~~Judin~~ ^{Judin} Uszjevics révén ilyen módon koncessziókat tudott teremteni a Literaturnüj Kritik világának. Itt emiatt nemcsak énnekem nem volt a nagy pörök idején semmi bajom, de az egész Literaturnüj Kritik aktivából senki nem került bele a nagy üldözésekbe.

E: Másrészt mégis tudtak valami önálló, a sztálini fővonaltól eltérő...

L: A sztálini naturalista ortodoxiát támadtuk, nem szabad elfelejteni, hogy abban az időben jelent meg Engelsnek ez a le-

vele a Balzac-kérdésben és fölvetettük, ami rendkívül éles el-
lentétben állt a sztálinizmussal, de komoly baj emiatt nem tör-
tént, azt, hogy az ideológia, az nem kritériuma annak, hogy egy
mű esztétikailag milyen, hogy igenis lehetséges, hogy rossz
ideológia mellett, mint a Balzac realizmusa, egy igen jó iro-
dalom jöjjön létre, amit mi aztán úgy fordítottunk le, hogy egy
egész jó ideológia alatt rossz irodalom is jöhet létre, és ezen
a vonalon - én nem is annyira, mert én oroszul nem tudtam, - de
például az ~~Uzzik~~ Uszievics a maga idejének a politikai költé-
szetét rendkívül élesen támadta, anélkül, hogy ebből bebörtön-
zés következett volna.

E: Uszievicsnek se történt semmi baja?

L: Semmi baja nem történt és egész öregkorában meghalt most egy
pár évvel ezelőtt Moszkvában. Amit különben ebből a csoportból
az orosz vonalon lefogás nem is történt. Ez nyilván úgy van, hogy
Jurin ezeket az embereket megbizhatónak tartotta.

E: Jurinnak mi köze volt Uszievicshez?

L: Jurin és Uszievics összebarátkoztak a Rapp elleni küzdelem-
ben. Attól kezdve Jurin, aki tisztességes, de nem valami mély
gondolkodásu ember volt, az összes irodalmi kérdésekben nagyon
hajlott arra, hogy az Uszievics tanácsát kövesse. Az Uszievics
egy rendkívül régi bolsevik családból származik, az ő apja félig
szhón /?/ az már egy nagy szerepet játszott a lengyel pártban,
és ők mindig büszkén mondják, hogy nem volt lengyel fölkelés,
amelyben a család részt nem vett volna. Az Uszievics mint fiatal
lány kinn volt Svájcban a háboru alatt és a Lenin-féle vonaton
utazott haza Oroszországból. Uszievics is a párt vezető rétegei-
be tartozott, mondjuk, származásánál fogva.

E: Ez speciel Sztálint nem befolyásolta volna önmagában.

L: Önmagában véve nem, de azért, hogy ő itt filozófiában Mikinre és

Jurinra támaszkodott és Jurin nyilván ~~ők~~ őelőtte is, de mindenütt szolidáris volt az Uszieviccsel, természetesen az Uszievics számára sokat jelentett, annál inkább, mert ~~ezt~~ Sztálint a szoros értelemben vett irodalmi kérdések nem érdekelték.

E: Ebben az időben nyilvánvalóan észrevették ezt a fajta elhajlást, ami Lenintől bekövetkezett Sztálinnál. Ez mennyiben befolyásolta a világnézete alakulását?

L: Én azt mondhatom, teljes mértékben izoláltam. Az irodalmi dolgoktól eltekintve, ilyen réven nem avatkoztam bele, illetőleg Fagyajev volt a mi ellenfelünk, és Fagyajevnek megengedték, hogy ő polemikusan harcoljon ellenünk, megengedték, hogy aztán a szervezés alkalmával a Literaturnyj Kritik megszűnt, ellenben, ami pedig a Fagyajev vonalával egyáltalában nem ellenkezik, egy lefogatásig menő szabadság volt Fagyajevnek, mivel nem adtak. Volt ez a része a dolognak.

Ez éppen összefüggött azzal, hogy mi, de különösen én /hiányos a felvétel!/. ...Mert ha most vesszük, hogy a 30-as évek második felében íródott a Hegel, akkor már Zsdánov azt mondta, hogy ő tulajdonképpen a francia forradalom elleni feudális reakciónak az ideológusa, és nem lehet mondani, hogy az én Hegel könyvemben ezek a gondolatok volnának kifejtve. Később pedig ~~Zsdánov~~ Zsdanov Sztálinnal együtt az egész filozófia történetét a materializmus és idealizmus harcának állítja be, most a nagyjából a világháború alatt íródott Az ész trónfosztása a XIX. században egy egészen más kontrasztot kapott a racionális és irracionális filozófia harcáról volt szó, és egyáltalában nem arról, egyáltalán nem materializmus és idealizmus, mert ugyan ezek az irracionalisták idealisták voltak mind, de voltak neki racionalista-idealista ellenfelei is, ez az elválás a mit én Az ész trónfosztásában ábrázolok, ez megint egy teljes ellentétben van a Zsdanov-féle elmélettel.

E: Ez már a háboru alatt készült? én azt hittem, az 50-es évek elején.

L: Itt fejeződött be, de a kézirat legnagyobb részre már akkor megvolt. Megjegyzem, hogy akkor is még érvényes volt ez a föl-fogás, hogy a materializmus és idealizmus ellentéte az egyedüli ellentét, hiszen ha talán emlékszik, ami azután, hogy megjelent Az ész trónfosztása, baloldaltól éppen ezzel támadták meg, hogy én ezt a legfontosabb kérdést elhanyagolom.

E: Emlékszem rá. Ha már itt tartunk, hadd kérdezzem meg ezzel a jugoszláv cikkel kapcsolatban is, amit most mutattam, Lukács elvtárs véleményét, pontosabban egy kérdésre vonatkozólag: ha Az ész trónfosztásának egyik alaptétele, hogy nincsenek ~~általában~~ ^{ártatlan} filozófiák. Nietzscheből hogyan lesz fasizmus, vagy még korábbi irracionalista tendenciákból. Ilyen alapon Lukács elvtárs véleménye szerint nem tehető felelőssé Marx a sztálinizmusért?

L: Természetes, hogy a sztálinizmus felelős az összes eltorzításokért, amik a marxizmust csinálták. Az, hogy a marxizmusnak ma világszerte nincs meg az a tekintélye, ami köllene lenni, az, hogy az orosz pártnak a tiszta taktikai döntéseit úgy veszik, mint egy nagyhatalom taktikai döntését és nem, mint a szocializmus állásfoglalását, ez kétségkívül ebből a szituációból alakult így ki.

E: Nem pontosan azt kérdeztem. Hanem a Marx nem felelős-e a Sztálinért.

L: Ugy! Ma én azt mondom, hogy kétszer kettő négy, és maga én-nekem ortodox hívem, és azért azt mondja, hogy kétszer kettő hat, ezért én nem vagyok felelős.

E: Ugyanilyen elvek alapján azt lehetne mondani, hogy Nietzsche például, aki valószínűleg nem lett volna személyében Hitler követője, hogy Nietzsche sem felelős azért, amit belőle csináltak.

L: Megint arról van szó, hogy az ember tényleg követ-e egy teóriát

vagy nem. Ha én Tolsztojt azzal magyarázom, amivel Engels Balzacot, hogy az ideológiák és a művészet között egy disszonancia van, akkor Engels egy bizonyos mértékben felelős ezért a Tolsztoj-felfogásomért. Ha én ellenben teljesen kifordítom a maga mivoltából ezt, amit Engels itten mondott, ezért Engels nem lehet felelős, hogy ha nem értik meg, amit erről mondott. Itten a történelmi felelősség redukálódik arra, ahol egy tényleges folytatása van a dolgoknak. Én például tagadom, hogy az Engels-féle ~~xx~~ Negation der Negation egy jogos folytatása volna a hegeli Negation der Negationnak, a Hegeli Negation der Negation egy tisztán logikai jellegű kategória, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a differenciát, hogy Marx a párizsi kéziratokban azt mondja: Ein un~~g~~egensständliches ~~sextendäliches~~ Wesen ist ein Unwesen. Vagyis, hogy valami létező, amelynek nincs tárgyiassága, nem létezhetik. Létezés egyenlő tárgyiasság. Ezzel szemben a hegeli logikák kiindul egy tárgyiasság nélküli létből és a hegeli logika első része arra törekszik, hogy a kvantitás és kvalitás bekapcsolásával a tárgyiasság nélküliségből egy tárgyiasság létet csináljanak. Ez csak logikai trükkökkel lehetséges, és a logikai trükkök közé tartozik, ami szerintem a marxizmus ontológiai vizsgálatában egy nagy szerepet játszik; az, hogy mi a logika és az ismeretelmélet tulbecsülése révén kezdünk a negációnak egy létformát adni, holott a negáció csak egy nagyon átvitt értelemben létforma. Nemcsak a negáció negációjáról van szó, de például általában szerepel minálunk a Hegelből átvett omnis determinatio est negatio. E

E: Ez Spinozából átvett, nem?

L: Igen. Spinozánál van. De Spinozánál van értelme. Spinozánál az értelme az, hogy a dolgok igazi léte akkor van, amikor ő leválaszthatatlan részei a szubsztanciának. Mihelyt önálló dolgokká válna, az, ami önálló dolgokká válik, ez a szubsztanciális

egységet megálja. Itt tehát a negációnak van valami értelme, noha ~~niet~~/?/ a Spinoza-féle szubsztancia-gondolat nélkül semmire a világon nem tudnók alkalmazni. Most Hegel ezt továbbfejlesztette olyan módon, hogy az Anders-sein /?/ mint negációt definiálta. Természetesen az Anders-seinben megvan a negációnak egy bizonyos eleme. Én mondhatom, és ez egész értelmes dolog, ha mondom, hogy az asztal, az nem szék. Ez a de. Ami az asztalt asztallá teszi, az nem ez a negativum, hogy nem szék, hanem azok a pozitív vonások, amelyek az asztalban vannak, amelyek egy ~~andere~~ Anders-seint teremtenek az asztal és a szék között, amelyet lehet és bizonyos esetekben ~~is~~ talán még haszonnal is, negáció formában kifejezni. De én ezt így szoktam - a magam plebejus manírjával mondani, hogy ezen az alapon én azt mondhatom - Omnis determinatio est negatio - hogy az oroszlan nem borotvakrém. Itten mondtam egy logikailag kifogástalan mondatot, mert az oroszlan tényleg nem borotvakrém. Ellenben ilyen természetű mondatot tízmilliót lehetne mondani, és egyiknek sem volna semmiféle valóságos értelme, mert az Anders-seinben a negáció egy alárendelt ~~produkta~~ momentum. Egy alárendelt momentum, amely létrejön az összehasonlításnál, nem is az Anders-sein külön létezésében, hanem az összehasonlításnál és az összehasonlításnál is egy ~~is~~ alárendelt momentum, mert ha veszi, ahol nem viccről van szó, mondjuk az asztal és a széknek a kérdését, a széknek vagy az asztalnak egymáshoz való Anders-seinje teljesen pozitív dolgokból alakul ki, és ez, hogy az asztal nem szék, ez egy rendkívül alárendelt és tulajdonképpen a gyakorlati gondolkodásban nem is szereplő. Ellenben mihelyt mi a valóságot egy tisztán logikai alapon akarjuk megérteni, akkor a negáció kap egy óriási szerepet függetlenül attól,

hogy a negáció igazi értelme most már egészen elhalványodott. Vegye a következőt: egy tényleges negáció; azt mondom, kétszer kettő nem lehet öt. Ez egy jogos negáció. Ha azt mondom: nem léteztek hétfejű sárkányok, ez is egy jogos negáció. Ellenben a negációk tulnyomó része a valóságban nem igazi negáció, Éppen azt mondom, hogy az, hogy azt mondom: az oroszán nem borotvakrém, ez egyáltalában nem egy valóságos negáció, csak egy tisztán logikai konzekvenciája egy mellékesen logikus állásfoglalásnak.

E: Értem. Azt hiszem, a sárkányok esetében is egy olyasvalamit tagadunk, ami^{nek} a valóságban ~~xxxx~~ nem felel meg semmi.

L: A negáció éppen abból áll, hogy a "sein" fogalmát a hétfejű sárkányokra nem lehet alkalmazni.

E: Tehát ez egy pozitív állítás.

L: Ez egy tényleges helyes alkalmazás, mert mondjuk, hogyha krokodilra lehet alkalmazni ezt a meghatározást, a hétfejű sárkányra nem, tehát a "nem" lehetősége egy negáció. Csak itt még egyet elfelejtének az emberek a negáció ilyen tulfeszítésével: hogy a ~~klasszikus~~ ^{praktikus} életben minden negáció egy állítást tételez föl magában. Ha én azt mondom, hogy én republikánus vagyok, akkor azt akarom ezzel mondani: van királyság, de én nem akarom, hogy királyság legyen. Ez nem ugyanaz, mint hogy nincs hétfejű sárkány.

E: Természetesen. Tehát a "nem akarok királyságot", ez lényegében egy pozitív állítás, nem negáció.

L: Az emberi cselekvésnek az a tendenciája, amely mintegy reális szociális kategória, az eltüntetés és a rombolás az éppen úgy a munkához tartozik, mint maga a munka. Ha én egy kőbaltát csinálok, elkerülhetetlen, hogy lecsiszoljak arról a baltáról

köveket és ez a lecsiszolás ez természetesen egy negatív ténykedés, mert azokat a lecsiszolt kődarabokat egyszerűen eldobom és nem törődöm tovább velük. Szóval a cselekvésben van egy negatív elem, de ez a negatív elem nem azonos a logikai negációval. A logikai negáció azt mondhatja a legszélsőbb esetben, hogy valami ne legyen, vagy valami nincs. De például abban, hogy én lecsiszolok köveket az eredeti kődarabról, amiből a kőbaltát csinálom, ebből se a "nincs", se a "ne legyen"...

E: A "legyen" a domináns.

L: A "legyen" ami a domináns.

E: Legfeljebb úgy lehet a "ne legyen"-t kifejezni, hogy "ne legyen ez a kő gömbölyü, hanem legyen ~~éles~~".

L: Csakhogy a dolognak a lényege az, hogy "legyen éles", mert gömbölyü mellett még mondhatnám azt, hogy ne legyen eliptikus, ne legyen parabolikus, mondhatnék még millió dolgot, amivel még soha nem határoztam meg egy fél kőbaltát sem.

E: Ezek után visszakanyarodva még egy pillanatra az ész trónfosztására az a kérdés merül fel, hogy Lukács elvtárs ma nem érzi-e hiányosságának azt, ~~hogy~~ a mű hiányosságának, hogy azt a fajta irracionálizmust, amely a sztálinizmusban létrejött, gondolok a vezér-kultuszra, mely kétségkívül irracionális filozófiai...

L: Nem szabad elfelejteni, hogy a sztálinizmusban filozófiailag egy hipernacionalizmus uralkodik. Ez, amit maga irracionalizmusnak nevez, ez egy formája a hipernacionalizmusnak. Ő itt nem, mert a dolog úgy áll, hogy a Schellingtől kezdve a német filozófiában - ~~Kierkegaard~~ Kierkegaard-t is beleszámítva - a racionalizmussal ellenkező tendenciára van a valóság-súly helyezve. Sztálinnál a racionalizmus kap egy olyan formát, amelyben egy bizonyos abszurditásba megy át, de az abszurditás az egy szélesebb és más fogalom, mint az irracionalizmus.

E: Igen, de a Zerstörung der Vernunft-hoz hozzátartozikxvala-
miképpen.

L: Az, hogy a sztálinizmus egy fajtája a Zerstörung der Vernunft-
nak, ezt én soha se vontam kétségbe és mindig állítottam. Én
csak nem tartanám helyesnek Sztálint ott kritizálni, ahol va-
lami hasonlóságot lehetne mondjuk Nietzschevel vagy rel
fölfedezni, mert ezzel sose jutunk el a sztálinizmus igazi lé-
nyegéhez. A sztálinizmus igazi lényege szerintem az, hogy a
munkásmozgalomnak, a marxizmusnak a praktikus jellegét elméletileg
fönntartva a praxisban nem a dolgok mélyebb belátása szabá-
lyozza a cselekvést, hanem a cselekvés taktikájához konstruál-
juk hozzá a mélyebb belátást. Itt fordította meg Sztálin a dol-
got, mert Marx és Lenin számára úgy volt, hogy adva volt a tár-
sadalmi fejlődés alapvető vonala, amely egy bizonyos irányba
megy. Ezen az alapvető vonalon belül adódnak minden korszakban
bizonyos stratégiai problémák. A stratégiai problémákon belül
adódnak a mindenkori taktikai problémák. Sztálin ezt megfordi-
totta. Ő a taktikai problémát tekintette a primernek, azt, hogy
a világháboruban ideiglenes békét köt a Hitlerrel és így tovább,
és az összes teoretikus dolgokat, például ebben az esetben ,
azért érdekes dolog, mert Sztálin egy helyes taktikát folytatott
Hitler ellen, ellenben levonta abból ezt az egész hamis teoreti-
kus föltételezést, hogy a második világháboru hasonlít az elsőx
világhoboruhoz, vagyis a Libnes -féle Der feind ^{steht} ~~steht~~ im eigenem
Land érvényes a francia és az angol védekezésre Hitler ellen,
ami evidenter nem igaz. Most az orosz politikának az a nehézsé-
ge, hogy semmiféle kérdésben nem veti föl azt, ami világtörté-
netileg döntő volna a fejlődés részére, hanem kiindul egy bi-
zonyos taktikai kérdésből - gondoljon az Izrael-egyiptomi do-
logra - és tisztára egy nagyhatalmi taktikából vezeti le azután,

hogy az egyiptomiak szocialisták és az izráéliek nem. Holott egyik sem, természetesen.

E: Egy pillanatra a sztálini dologra visszatérve; Lukács elvtárs ki is fejtette, azt hiszem, egy olasz lapnak, a taktikának és elméletnek a megfordítását. Ez föltétlenül fönnáll. De azt hiszem, ez a szuper-racionalizmus, amiről most beszélt, nagyon sok ponton közönséges irracionálizmusba csapott át. Például, mást nem mondjak, abban, hogy a világtörténelmi bölcsesség megszemélyesítése. Nemcsak Sztálin személyében, hanem akár a párt mindenkori pillanatnyi taktikájában...

L: Ott, hogy a túlfeszített rációban egy bizonyos átcsapási lehetőség ~~vagy~~ az irráció felé, az nem kérdés, mert a ráció mindig bizonyos konkrét dolgokra vonatkozik. Hogyha én ennek az konkretitásnak az elvont vonásait túlfeszítem, akkor eljutok egy olyan pontra, ahol a régebben racionális összefüggés megszűnt racionális összefüggés lenni.

E: Lukács elvtárs egyszer egy régebbi beszélgetésünkben a szükségszerűség kategóriájával kapcsolatban mondta ezt. A szükségszerűségnek egy túlfeszítése végeredményben egy teológiához vezet.

L: Az a véleményem, és ez azt hiszem, összeesik a modern természettudomány fölfogásával is, hogy a klasszikus értelemben vett szükségszerűség az csak a matematikában létezik. A valóságban arról van szó, hogy a valóságban lejátszódó irreverzibilis folyamatok lefolyásának a valószínűsége milyen nagy. Nem kétséges, hogy én egy gépet elő akarok állítani és a gépnek a funkcionálási valószínűsége 99,8 %, akkor én azzal a géppel úgy dolgozom, mintha az szükségszerű volna. Elhanyagolom ezt a 0,2 %-ot, holott teoretikusan nem egy szükségszerűségről, csak egy 99,8 -as valószínűségről van szó. Ezt azt hiszem, mindenki észlelheti a mindennapi

életben, hogy mi a maximális valószínűségeket mindig, mint szükségszerűségeket fogjuk fel. Én azt hiszem, hogy a szükségszerűség ebben a klasszikus értelemben a valóságban nem is fordul elő.

E: A sztálinizmust nem jellemezte filozófiailag a szükségszerűségnek ez a tulhajtása?

L: Hogy ha én - tudniillik a szükségszerűség egy bizonyos fokig létezik, mert ha én - most azt mondom, hogy most rá kell, hogy gyujtsak a szivaromra, mert kialudt, akkor egy bizonyos szükségszerűsége van annak, hogy a gyufaskatulyát előveszem és a gyufát meggyujtom.

E: Ez biztos. De Sztálin azt mondja, hogy a forradalom győzelme, pontosabban a cárizmus leverése és a kisajátítások szükségképpen elvezetnek ennyi évs ennyi idő alatt a szocializmusra, ez végeredményben a szükségszerűség olyan tulhajtása, amely már az irracionálizmussal érintkezik.

L: Ha irracionálizmus alatt én a Zerstörung der Vernunftban egy specifikus formájával az irracionálizmusnak foglalkoztam és nem az a véleményem, hogy minden irracionalista kijelentés, amit valaki az utcán vagy valamivel kapcsolatban tesz, hogy az okvetlenül az irracionalista filozófiába torkollik bele, ez az irracionálizmus egy specifikus volta a társadalomban létrejövő összefüggéseknek. Ebben az értelemben a sztálini dolog már megvan ez a túlfeszített szükségszerűség, értelmetlenné válik, ebben az értelmetlenségben van egy bizonyos érintkezés az irracionálizmust illetőleg, de én nem hiszem, hogy ez a dolog megértése szempontjából fontos volna. Ez egy mellék-motivum.

E: A lényeges motivum ezek szerint, hogy a sztálinizmusnak a filozófiai gyökereit kutatva merrefelé kellene haladni? a filozófia előzményeit, vagy gyökereit...?

L: Én azt hiszem, hogy mindenekelőtt nagyon fontos, és anélkül az

egész dolog nem volna lehetséges, ha Engels és utána a szociáldemokráciában nem vettek volna át egy logikai szükségszerűséget a társadalom befolyását illetőleg, szemben azzal a valóságos társadalmi összefüggéssel, amelyről Marx beszél. Marx tulajdonképpen mindig azt mondja, hogy az adott az illető társadalom X emberei X-féleképpen reagálnak és ebből az X-féle reakcióból szintetizálódik az a folyamat, amely a társadalomban uralkodik. Ez már ipso facto nem lehet szükségszerű abban az értelemben, hogy kétszer kettő négy.

E: Milyen munkákat írt még a Szovjetunióbéli tartózkodása idején Lukács elvtárs?

L: Tulajdonképpen azt az egy, a realizmus történetéről szólót. Illetőleg kiadtam egy könyvet, amelyben a teória kérdéseiről van szó, aztán azt a könyvet, amely Goethevel, Balzac-kal, Tolsztojjal és így tovább foglalkozik. Ennél több könyvet én nem adtam ki, nagyon sok cikket írtam, de például már a történelmi regény megjelentetése Oroszországban lehetetlen volt.

E: Ugyancsak a Hegel-könyv megjelentetése.

L: Mind olyan dolgok, köll azt a szituációt tényleg venni, hogy engem ugyan nem fogtak le soha a nagy ^{hu} villámokban, de én a kiadók szemében egy gyanus jelenség voltam, nem gyanus, mint ellenség, hanem mint valaki, aki a Fagy^{ev}jev által előírt marxizmust nem követi. Például a történelmi regény be is volt adva egy kiadónál és nem jelent meg soha.

E: Lukács elvtárs azt mondta, nem fogták le soha. De ugy tudom, valami rövid epizód mégis volt.

L: Igen, csak hogy az nem esett a nagy hullámba, az a második világháború kitörése után volt. Ugyszólván aznap, amikor kitört a második világháború, akkor elfogtak engem és akkor hat hétig fogságban voltam.

E: Ennek az elfogásnak az okai kiderültek?

L: Az elfogásnak az okai annyiban kiderültek, hogy megmondták nekem, amikor bevitték a fogházba, hogy én el vagyok fogva mint
/??/ a magyar politikai rendőrség moszkvai .

E: Milyen feljelentés alapján?

L: Erről fogalmam nincs, mert semminemű, még akta-szerű sem állt a rendelkezésre, az összes kérdések, amiket hozzám intéztek, azok azon a vonalon történtek, hogy amikor engem lefogtak, akkor csináltak egy házkutatást és a házkutatás alkalmával elvitték azt a ~~mappát~~ ^{mappát}, amelyikben a különböző párt és más helyekre való állás-jelentkezése~~im~~ kapcsolatos önéletrajzok voltak. Ezzel kapcsolatban létrejöttek kérdések, amelyeknek a színvonalát ebből tudja megítélni, hogy egyszer azt mondta nekem a pasas, aki kihallgatott, hogy igen, látom, olvastam ezeket a dolgokat, látom, hogy maga a III. kongresszus idején ultra-links, tehát trockista volt. Erre én azt mondtam neki, hogy nézze, bocsásson meg, ebből csak annyi igaz, hogy én ultra-links voltam a III. kongresszus idején, de nem igaz, hogy akkor Trockij trockista volt, mert akkor Trockij Lenint támogatta. Erre kérdezett engem az illető: ki volt akkor trockista? Mondtam, hogy az olasz kommunisták egy része, a lengyel kommunisták egy része, a német kommunisták közül
/??/ Thälmann, mikor Thälmann nevét kimondtam, vörös lett az én pasasom és az öklével verte az asztalt, és azt mondja: maga hazudik. Én erre azt mondtam, nézze, ne beszéljünk hazugságról és igazságról. Én egyet ajánlok magának. ^AMaguk könyvtárában megvan a III. kongresszus jegyzőkönyve. Olvassa el a Thälmann beszédét és olvassa el, hogy Lenin mit mondott erre, és olvassa el a Trockij-beszédet.

E: Hogy milyen feljelentés alapján történt, nem lehet tudni.

L: Fogalmam sincs.

E: Könyvet nem foglaltak le?

L: Nem, semmit.

E: Nem is voltak ilyen könyvei, amik lefoglalhatók lettek volna?

L: Nem. Általában azt mondták, hogy a könyvtár le van foglalva és a Gertrud vigyázott, hogy ne vigyenek el belőle semmit.

E: Lukács elvtárs előtte megsemmisítette azokat a könyveket, amelyekről gondolta, hogy veszélyesek?

L: Muszáj volt megcsinálni, mert az nagyon veszélyes lett volna, ha az embernél Trockij könyveket találhuk.

E: Főleg Trockijt semmisített meg?

L: Főleg Trockij, Buharin is és ezeket. Akik itt a ^b köröndbe ~~/?/~~ kerültek, azoknak a könyveit, megjegyzem, hogy Gábor Andor szorított engem erre a dologra. Egyszer megjelent Gábor Andor a feleségével és egy nagy zsákkal és kivette a könyvtárból az összes Trockij és Buharin könyveket és elvitte és aznap este a folyóba dobta.

E: Nagyon hasonló lehetett ez a jelenet ahhoz, amit a Déry ír le az Itélet nincs-ben, amikor a Gábor Andor őt óvta, hogy vigyázzon. Ugy látszik, óvatos ember volt.

L: A Gábor egy nagyon furcsa ember volt, aki nagyon óhajtotta az összes embereket kimenteni az ilyen szituációból, de ő maga ebben a tekintetben nagyon bátor volt. Például ő állandóan levelezett lefogottakkal, állandóan küldött nekik élelmiszereket és így tovább, ebben ő abszolúte nem . Amint hogy egyáltalában a Gábor Andor ritka tisztességes ember volt.

Ezt a Déry-dolgot is így kell felfogni.

E: Déry is végeredményben így írja le. Még azt is megírja, hogy nem is volt köztük baráti viszony. Világos, hogy egy nagy aggodás töltötte el. Lukács elvtárs hogyan tudta ezeket a péréket ideológiailag feldolgozni magában?

L: A pereket borzasztóságnak tartottam és csak egy vigasztalásom volt, hogy azt mondtam, hogy ma Robespierre mellett vagyunk, holott ha a Danton-pöرت jogi szempontból nézzük meg, akkor az nem sokkal /?/ jobb volt . Ez volt, ugy gondolom, az egyik vigasztalásom. A másik vigasztalásom az volt, és ez volt a döntő momentum, hogy ebben az időben azt kell nézni, hogy mi a Hitler-ellenes hatalom a világon. A döntő kérdés az, hogy Hitler elpusztuljon, és ez Nyugatról sose fog megtörténni. Hitler elpusztulását én mindig csak a szovjettől vártam és itt Sztálin az egyetlen Hitler-ellenes hatalom, ami létezik.

E: Akkori felfogását nagyjából-egészéből vagy pedig teljesen, ma is osztja? Nem a Sztálin, a pereket...

L: A pereket illetőleg, ha akartam volna is, nem csinálhattam volna semmit. Az egyedüli, ami lehetséges lett volna, és egyszer egy pillanatra lehetségesnek is látszott, de én aztán nem akartam ebbe belemenni: kimenni Amerikába.

E: Én nem is ezt kérdezném, mint személyes fellépés. Hanem adott magának abban az időben ilyen magyarázatot. Ennek egy része feltétlenül világtörténelmileg jogos magyarázat, hogy a Szovjetuniótól lehet csak várni Hitler pusztulását, vagy elsősorban a Szovjetuniótól. Ez igaz. Másrészt a Robespierre-Danton párhuzamot hozta fel, harmadrészt, hogy a Szovjetunió erősítése. Mai felfogásával ez a magyarázat-komplexum, így ahogy van, fennáll, vagy ma másképp látja?

L: Annyiban másképpen látom, hogy a Sztálinnak erre az óriási lefogási hullámra semmi szüksége nem volt. Ő a Buharin-perekkel az ellenzékét teljesen elintézte, és a nagy lefogási hullámból politikailag nem jött ki semmi. Ez csak az volt, hogy Sztálin akkor folytatta az ő taktikai vonalát és még jobban megfélemlí-

tette az embereket de az, hogy a Buharin-pör után valaki föl mert volna lépni Sztálin ellen, mint ellenzéki, az teljesen ki volt zárva. Ebből a szempontból én a pöröket fölöslegesnek tekintem.

E: A másik szempont, hogy nem erősítette, főként a katonai pörökkel gyöngítette a Szovjetuniót.

L: A katona-perek mindjárt a legelején voltak és azt hiszem, hogy itten a Sztálinnál volt egy dilettantikus fölfogás, hogy az egyik katonát lehet nyugodtan a másik katonával helyettesíteni és hogy ez aztán - megjegyzem, a háboru elején ez meg is szűnt, mert ő a börtönből hozatott azután tábornokokat.

E: Azt hiszem, Zsukovot is a börtönből hozatták ki. Ennek nyugaton mostnagy irodalma van, az első nagy kudarcot nagyon nagy mértékben annak tulajdonítják, hogy az egész tapasztalt szovjet vezérkart...

L: Ez is, de volt egy másik dolog, összefügg szintén az egész Sztálin-féle mentalitással, hogy azáltal, hogy Sztálin taktikailag szükségesnek tartotta ezt a németekkel való megegyezéssel lépést, ő jobban bízott ennek a szolidságában, mint ahogy az megérdemelte volna.

E: Ebben osztoztak az emigránsok Sztálinnal?

L: Én nem.

E: Mindig ~~szek~~ szkeptikusan...

L: Én mindig szkeptikusan néztem.

E: A lefogásból való kiszabadulásának volt valami személy szerinti közbenjárónak szerepe?

L: Azt tudom most utólag, hogy Dimitrov járt közben.

E: Dimitrovval volt személyes kapcsolata?

L: Dimitrovval én Bécsben kapcsolatban voltam, amikor ~~ők~~ mikor bolgár ~~sz~~ emigráció voltak ott, akkor egy ~~msomó~~ alkalom volt,

mert akkor jöttek oda a mindenféle angol és amerikai ujságírók, és mivel én, ha rossz kiejtéssel is, de jól tudok angolul, én sokszor fordítottam Dimitrovéknak és innen ismertem Dimitrovot magát is.

E: Moszkvából nem?

L: Moszkvában nem találkoztunk, ő tudniillik egy olyan nagy ember volt és én egy olyan kicsi, hogy Moszkvában egy normális találkozás nem volt lehetséges.

E: Hogyan tudta meg Dimitrov?

L: Dimitrov? nagyon egyszerűen ment. Gertrud szólt Bechernek, Becher, Révai és az Ernst Fischer együtt elmentek Dimitrovhoz és mondták ezt a dolgot. Minthogy nem tudom, hogy alakult ez Bécsből, de Dimitrovnak igen jó véleménye volt rólam, Dimitrov rögtön beállt akciót csinálni. Az volt aztán a szerencse, hogy mivel velem együtt Rudas László is le ~~fox~~ volt fogva, ennél fogva természetesen a magyar párt is csatlakozott rögtön ehhez az akcióhoz.

E: Rudas lefogásáról nem is tudtam. Ezek szerint alig volt ember, aki ott le ne lett volna fogva. Révai...

L: Olyan ember, aki egyáltalán ne lett volna lefogva, nagyon kevés.

E: Révai közéjük tartozott, nem?

L: Révai nem volt.

E: Illés Béla sem.

L: Illés Béla sem volt. Illés Béla egy időben internálva volt valahol, őt a Kun-ellenes hullám egy kicsit érte.

E: Lukács elvtárs családjából is volt, azt hiszem, a Jánossy Ferenc.

L: Igen, de az éntőlem teljesen függetlenül.

E: Ő már ott dolgozott?

L: Már akkor tíz éve dolgozott egy üzemben. Ő elkövette azt a hibát, amit ő ma elismer, hogy hiba, hogy arról volt szó, amikor kitört a háború, hogy az üzem legnagyobb részét kitelepitik valahova Nyugat-szibériába, és csak egy kis része az embereknek marad ott. Ő az ottmaradás mellett döntött, pedig hogyha kiment volna oda Szibériába, soha lefogatás nem lett volna.

E: Ez is már háborús...

L: Ez háborús.

E: Őneki évekig tartott.

L: Nála évekig tartott. 45-ben szűnt meg, amikor az én 60. születésnapomat ünnepelte a párt, akkor a Varga Jenő jött hozzánk, hogy ő hajlandó a Ferkó ügyében interveniálni, hogy én írjak neki egy levelet. Akkoriban jött egy hír, hogy engem otthon megválasztottak képviselőnek, - hogy ezek és ezek a dolgok vannak otthon, és hogy egy lehetetlen állapot volna, hogy a fiam azalatt, mialatt én Magyarországon képviselő vagyok, ő itt internálótáborban legyen.